Fórizs Gergely

Wieland *Herkules választása* című kantátája
A felvilágosodás kettős esztétikai kommunikációja*

I. BEVEZETÉS

Christoph Martin Wieland 1772 őszén költözött Weimarba, elfogadva Anna Amália hercegné felkérését, hogy nevelőként készítse fel a kiskorú Károly Ágostot az uralkodói hivatásra. E megbízatáshoz kapcsolódik *Die Wahl des Herkules (Herkules választása)* című drámai kantátája (Wieland 2009), melyet a trónörökös 16. születésnapja alkalmából, 1773 szeptemberében mutattak be a weimari udvari színházban. (Vö. Hartmann 2017. 440–459.) A kantátát a szakirodalom teljes joggal könyvelte el „sztoikus mintaműként" (Schmidt 2008. 121), hiszen a Keoszi Prodikosz szofista filozófushoz kötődő és Xenophón *Emlékeim Szókratészról* című művében hagyományozott válaszút-szüzsét a bevett keresztény-sztoikus értelemben dolgozza fel. Wielandnál ennek megfelelően a gyönyörű nőalakokként megszemélyesített Hitványság/Kéjvágy *(Wollust)* és az Erény *(Tugend)* vetélkednek az ifjú hősért: az előbbi könnyű és élvezetes, de valójában romlásba vezető életutat ígér neki, míg az utóbbi nehéz és fáradságos, de végül az istenülés dicsőségével kecsegtető ösvényt tár fel előtte. Herkules belső lelki tusa után lemond a földi örömökről, még Dejanira szerelméről is, és az Erény útja mellett dönt. Mindez tökéletesen megfelel a vágyak és szenvedélyek leküzdését, a körülményekbe való belenyugvást, az érzelmektől való mentességet *(apatheia)* célul tűző sztoikus erénytannak.

A Herkules-kantáta az életmű kontextusában válik problematikussá, ugyanis Wieland már korai műveiben is bírálta a sztoikus erényelképzelést (pl. Wieland 1752), 1768-as *Musarion oder die Philosophie der Grazien (Musarion avagy a gráciák filozófiája)* című verses elbeszélése pedig kifejezetten a sztoicizmus és a püthagoreizmus elvetésére épül és a szenvedélyek kioltása s a földöntúli ideálokhoz való emelkedés helyett a vágyak mérsékelt kiélését hozó szerelmet ajánlja mint a boldogság zálogát. (Wieland 2008b; magyarul: Wieland 1815). A *Herkules választása* moralizáló allegóriájának Wieland életművén belüli különállását Gottfried Willems kézenfekvő módon vezette le a mű keletkezésének körülményeiből. Arra hívta fel a figyelmet, hogy alkalmi költeményről van szó, mely

* A tanulmány a K 134719. számú OTKA / NKFIH projekt keretében készült.

az udvari reprezentáció követelményeihez igazodva nyúl konvencionális módon a témához, amikor Herkules alakjában a hősi erény példáját állítja az ifjú trónörökös elé (Willems 2004. 150). Ez az önmagában meggyőző interpretáció azonban figyelmen kívül hagyja a mű másféle olvasatot is megengedő publikációs kontextusát. Az alábbiakban e szövegösszefüggésben fogom olvasni a munkát, s az író néhány önértelmező szövegét bevonva megkísérlek rávilágítani Wieland felvilágosult esztétikai kommunikációjának néhány általános jellemzőjére is.

II. A PUBLIKÁCIÓ KONTEXTUSAI

A *Herkules választása* különféle formákban került a közönség elé. Az Anton Schweitzer zenéjével kísért (és kétszer is megismételt) 1773. szeptember 3-i színpadi előadással szinte egyidőben megjelent a kantáta szövege a Wieland által szerkesztett *Der Teutsche Merkur* című folyóirat 1773 augusztusi füzetében, majd a következő évben külön könyv alakban is kijött (Wieland 1774). A nyomtatott változatok önmagukban nézve is fokozatos eltávolodást mutatnak az udvari reprezentáció világától: a folyóiratban az előszó élére helyzett cím még „drámai kantátát" ígér, megjelölve az előadás alkalmát és időpontját is (Wieland 1773c. 127), azonban magának a szövegnek az elején már a „lírai dráma" felirat áll, mely inkább olvasásra szánt darabra utal. A kötetben pedig a munka szintén az utóbbi alcímmel, s immár további értelmező és helykijelölő kommentárszövegek nélkül szerepel, tehát ezúttal semmi nem utal a keletkezés körülményeire és a mű megzenésített előadására. Az alábbiakban a folyóiratközlésben megjelenő paratextusok és mű sztoikus tanítása közti viszonyt fogom vizsgálódásom középpontjába állítani, a paratextualitás fogalmát a Nikola Kaminski, Nora Ramtke és Carsten Zelle által a folyóiratok közegére alkalmazott formában használva (Kaminski–Ramtke–Zelle 2014. 35–26).

A *Der Teutsche Merkur* szerkesztésének rendkívül tudatos mivoltára, arra, hogy a kiadvány „publicisztikai egységet képez, sokkal inkább, mint korának legtöbb folyóirata", mi több egészként, „kiadójának műveként" szemlélhető, Andrea Heinz hívta fel a figyelmet egy úttörő tanulmányban (Heinz 2003. 34–35). Ebből a szempontból tekintve az 1773 augusztusi füzetre, az tűnik fel, hogy a lapszám a Herkules-kantáta mellett jórészt olyan szövegeket tartalmaz, melyek részben kimondottan, részben rejtetten, de egyaránt erre a Wieland-műre reflektálnak. Három paratextus egészen explicit módon csatlakozik a kantátához. Ide tartozik Wieland előszava; a mű után illesztett, a herceghez címzett alkalmi költemény; illetve az ezt követő, a kantátáéval megegyező címmel angolból fordított vers, mely Robert Lowth-nak a válaszút-szüzsét feldolgozó *The Judgement of Hercules* című tanköltemény alapul. Tágabb értelemben pedig szintén idevág a Lowth-mű után olvasható *Die Regierungskunst… (A kormányzás művészete…)* című, kiadói jegyzetekkel kiegészített, ugyancsak angolból készült fordítás,

amennyiben a Wieland-kantátához hasonlóan a 'fejedelmi tükör' irodalmi hagyományát képviseli (Regierungskunst 1773; Vö. Bang 1940. 115). Továbbá értelmezésemben ide tartozik az énekes játékot megelőző *Vorbericht zum Anti-Cato (Előbeszéd az Anti-Catóhoz)* című cikk is, amint amellett érvelni fogok.

A herceghez szóló költeményben (*Die Tugend an den Durchlauchtigsten Herzog / Az Erény a herceg őfőméltóságához*, Wieland 1773d) a *Herkules választása* megszemélyesített Erénye intéz beszédet az ifjú trónörököshöz. Ez a mű, mely az Erényt választó trónörököst az aranykort majdan népének visszahozó mennyei küldötté stilizálja, kiválóan illeszkedik az udvari reprezentáció kívánalmaihoz, illetve a felvilágosult abszolutizmus gondolatvilágához, és vélhetően el is hangzott a születésnapi előadás keretében. A kantáta előszava azonban meglepő módon máshonnan közelít a szöveghez, mert a történet eredeti, Xenophónnál olvasható változatával, illetve annak Wieland egy korábbi művében szereplő feldolgozásával veti össze a művet, miközben csupán a szövegegység előtti cím utal a születésnapi előadás alkalmára. A gondolatmenet részben a „görög irodalom egyik legértékesebb ránk hagyományozott darabjának" minősített prodikoszi elbeszélés lefordíthatóságának, modernizálhatóságának kérdése körül forog. A Lowth-féle változat közlését azzal indokolja, hogy az olvasók így összevethetik azt a saját feldolgozásával: mindazonáltal Wieland jelzi, hogy a sajátját, mely ábrázolja a főhős belső vívódását, szerencsésebbnek tartja, mint az angol változatot (Wieland 1773c. 130). Nagyon hangsúlyos ugyanakkor egy másik összehasonlítás is, mely a szintén általa írt, *Der neue Amadis* (*Az új Amadis*, 1771) című komikus eposzra vonatkozik, melyet Wieland másfél oldalon át szó szerint idéz is. Az átemelt szövegrész előzménye szerint az ifjú Amadis herceget kiskorától kezdve egy toronyban, a külvilágtól elzárva nevelték egy sztoikus „bárd" felügyelete alatt, hogy „ne tudjon meg semmit a szerelemről és a szép lányokról" (Wieland 2008c 452–453). Egy nap azonban az egyik teremben megpillant egy festményt, mely a Herkules a választúton jelenetet ábrázolja. Wieland önidézete a kép láttán a Kéjvágy és Erény között őrlődő ifjú belső harcát ábrázolja, azonban abbamarad, még mielőtt kiderülne a végkifejlet (Wieland 1773c. 128–129). A népszerű szerző korabeli olvasói azonban jól tudhatták, hogy *Az új Amadis* története szerint ez a herceg nem úgy dönt az Erény mellett, hogy lemond a másik opcióról, hanem Erény és Kéjvágy alakját egybegyúrva teremt magának egy eszményt, melynek keresése meghatározza a mű további cselekményét (vö. Hofmann 1998. 221–225). E részletnek a Herkules-kantáta előszavába emelésével tehát Wieland alig rejtett módon azt jelzi, hogy a sztoikus decizionista kérdésfeltevés (Kéjvágy *vagy* Erény) – melyet pedig a *Herkules választásá*ban maga is megfogalmaz – nem feltétlenül helyes.

A folyóiratfüzet másik említett közleménye, az *Előbeszéd az Anti-Catóhoz* szintén egy saját mű kontextusában, ám ezúttal teljesen explicit módon fogalmaz meg kritikát a sztoikus erénytannal szemben. Wieland egy kéziratban álló – és később *Das Leben ein Traum. Eine Träumerey bey einem Bilde des schlafenden Endy-*

mion (Az élet álom. Álmodozás az alvó Endymion képénél) címmel közölt – verses munkájáról ad hírt. A mű itt ismertetett vázlata szerint abban egy sztoikus filozófus vitatkozik a hedonista Arisztipposszal az erény helyes felfogásáról. Egy ponton azonban közébük lép a szerző „saját személyében" és amellett érvel, hogy sem az erény elvont ideáljának követése, sem annak teljes elvetése nem helyes, hanem a gyakorlatban kell jóra törekednünk. Ezért elvetendő szerinte a sztoikus vitázó által istenített Cato erényszemlélete, aki ideáljait követve bölcs államférfi helyett „politikai rajongóvá" („politischer Schwärmer") vált (Wieland 1773b. 118). Ez a gondolatmenet az adott kontextusban ismét csak erősen megkérdőjelezi a Herkules-kantáta sztoikus útmutatását, mely az udvari reprezentációval összefüggésben egyértelműen a jó uralkodó politikai ideálképének megformálását is jelenti.

Vagyis a *Herkules választása* című Wieland-mű paratextusainak vizsgálata a *Der Teutsche Merkur* 1773 augusztusi füzetében ahhoz az érdekes eredményhez vezet, hogy ebben, a szerző által szerkesztőként meghatározott publikációs szövegkörnyezetben a válaszút-elbeszélésnek egyszerre két, egymással ellentétes értelmezése van jelen. A keresztény színezetű hősi-sztoikus decizionista interpretáció (vö. Panofsky 1930) mellett ott áll (bár részben rejtett módon) ennek a felfogásnak a kritikája is, egy középutas, a kizáró vagylagosság szemléletét elvető értelmezés. Vajon mi lehet a magyarázata ennek a kettős játéknak? Lehet-e elvibb megokolást adni rá, mint hogy a szerző ilyen felemás-konformista módon igazodott munkaadójának elvárásaihoz?

III. A XENOPHÓN-KONTEXTUS

A kérdés megválaszolásához vissza kell nyúlnunk az elbeszélés eredeti kontextusához, vagyis Xenophón *Emlékeim Szókratészról* című műve 2. könyvének első dialógusához, melybe beillesztve Prodikosz szövege ránk maradt (Xenophón: *Emlékeim*, II, 1, 21–33). Kiemelendő, hogy Xenophón Wieland számára nagyon fontos szerző volt, aki (saját bevallása szerint) hozzásegítette, hogy korai idealista-platonista élet- és művészetszemléletét középutas, test és lélek harmóniájára törekvő felfogás váltsa fel (vö. Baumbach 2008; Dehrmann 2008. 294–295). A Xenophón-korpuszon belül is kitüntetett szerepű volt számára az *Emlékeim Szókratészról* szóban forgó párbeszéde: a Herkules-kantáta előbeszédének tanúsága szerint Wielandot már 1773 előtt erősen foglalkoztatta, hogyan lehetne „a szókratészi gráciák eme mesterművét" lefordítani (Wieland 1773c. 129). A feladattal végül csak jóval később bírkózott meg, és a prodikoszi történetet 1799-ben publikálta a teljes dialógussal együtt németül (Xenophon 1799). A Herkules-történetet a Wieland által is jól ismert eredeti helyén Szókratész az önuralom erényének elérése körül forgó párbeszéd végén adja elő Arisztipposznak, látszólag a minden földi hívságról lemondó, aszketikus önmegtartóztatás melletti érvelésként.

A válaszút-történet jelentőségének megértéséhez Wieland 'antropológiai fordulata' szempontjából figyelembe kell azonban venni, hogy ebben a xenophóni kontextusban a parabola már eleve kétféle módon értelmezhető és Héraklész/Herkules előtt az Erény és a Hitványság közti kettős választáson kívül valójában ott áll egy harmadik vagy középút lehetősége is. Erre Leo Strauss és Ernest L. Fortin figyelmeztettek, utalva egyrészt a történet lezáratlanságára, mely miatt nem tudható, hogy Herkules végül is miként döntött, másrészt arra, hogy Xenophón dialógusában a heroikus önuralom mellett körvonalazódik az önuralom fogalmának a „lélekbe ismereteket oltó" (Xenophón: *Emlékeim*, II, 1, 20) filozófusokra, s magára Szókratészre jellemző középutas fajtája is, mely egy magasabb szinten kombinálja a tanmesében nőalakok által jelképezett végleteket (Strauss 1972. 37–38; Fortin 1996. 160). Fortin ugyanitt azt feltételezi, hogy Xenophón „elővigyázatosságból" nem fedi fel pontosan ennek a középútnak a mibenlétét eme, a széles közönség számára Szókratész apológiájaként írt művében, mivel nem volt kívánatos a csak a beavatott kisebbségnek szóló és csak számukra érthető tanítás teljes leleplezése. Ezt a feltevést erősíti a platóni *Theaitétosz*-dialógus, hiszen ott Szókratész ténylegesen arra kéri beszélgetőtársát, hogy tartsa titokban, amit módszeréről, a szellemi bábáskodásról hallott. Ráadásul azt állítja, hogy azon tanítványai közül, akiknek „nem vált hasznára" az ő társasága, sokakat éppen „Prodikoszhoz küldött" (Platón: *Theaitétosz*, 151b). Jelen vizsgálódás szemszögéből ez az elhatárolódás a Herkules kettős választásáról szóló történetet szerző Prodikosztól és közönségétől igen beszédes. A történet értelmezésében mindazonáltal hosszú időn át a prodikoszi *bivium*-hagyomány volt kizárólagos, a *trivium*-lehetőség pedig elsikkadt, ami annak is köszönhető, hogy Francesco Petrarca és Coluccio Salutati nem az eredeti görög Xenophón-szöveg, hanem a herkulesi kettős döntéshelyzetre fókuszáló latin Cicero-féle rövid változat alapján krisztianizálva hagyományozták tovább a parabolát (M. T. Cicero: *De Officiis*, 1, 118. Vö. Mommsen 1953; Stafford 2012. 213–214).

Tézisem szerint az a kettős, egyszerre ezoterikus és exoterikus kommunikáció, mely a fentiek értelmében a válaszút-történetnek implicit módon már eredeti kontextusában is sajátja volt, ismétlődik meg a *Der Teutsche Merkur* 1773 augusztusi füzetének szövegterében. E feltevés további alátámasztására érdemes megtekinteni Wielandnak a saját felvilágosult kommunikációjára tett elvi reflexióit. Benno Böhm a 18. századi Szókratész-recepciót feldolgozó alapművében részletgazdagon mutatja be, hogy „Wieland nevelésről vallott nézetei teljesen szókratikusak voltak", kiválóan értette a „szókratészi maieutikát", amennyiben „csak azt hozta napvilágra és formázta, ami már eleve megvolt" (Böhm 1966. 177, 180). Elvi szinten Wieland ezt már egy korai pedagógia írásában kifejtette: „a tudományt nem lehet belénk önteni […] sokkal inkább magából a lélekből kell ügyesen előcsalogatni és kibontani" (Wieland 1753). Ez a felfogás azzal a belátással párosul nála, hogy a „gráciák filozófiájára" fogékony emberek, vagyis akik a testi szenvedélyek mérsékelt és természetes kiélésének, s a metafizikai

spekulációkra épülő morál elvetésének tételeit helyesen értik, kisebbségben vannak a másmilyen, jellemzően keresztény-sztoikus erkölcstant igénylőkkel szemben. A *Der Teutsche Merkur* egyik 1773-as szerkesztői üzenetében a publikum előbbi csoportját mindössze 5%-nyira becsüli, amikor a kedvezőtlen olvasói reakciók alapján úgy véli, hogy Georg Jacobi *Charmides und Theone, oder die Sittliche Grazie (Charmides és Theone avagy az erkölcsi grácia)* című, korábban a folyóiratban közölt munkáját ezerből csak ötvenen lehetnek képesek értő módon befogadni. Belenyugvó borúlátása azonban nem teljes, mert nyitva hagyja a lehetőséget, hogy a többséghez tartozók közül „néhány százan" esetleg „átlopakodnak" a kisebbséghez, ha „egy szerencsés órában" újraolvassák Jacobi művét. Ugyanitt azt a megállapítást teszi, miszerint „úgy illik, hogy az irodalomkedvelők minden osztálya találjon valamit [a *Der Teutsche Merkur*ban], ami neki szól" (Wieland 1773a. IV–V). A Herkules-történet sztoikus szellemű feldolgozásának részben antisztoikus paratextusokkal körített közlése a folyóiratban tekinthető e szerkesztői belátás egyik eredményének.

Hogy az olvasókhoz igazodó megszólalás étosza mögött a szókratészi hagyomány követése rejtőzik, az kitűnik abból a kommentárból, melyet Wieland a xenophóni *Emlékeim Szókratészról* saját maga által készített részfordítása elé illesztett. A görög eredetin alapuló átültetés a Prodikosz-elbeszélést tartalmazó fentebb érintett dialógussal kezdődik, melyet közvetlenül az alábbi megjegyzéssel vezet be a fordító:

> A következő párbeszédekkel kapcsolatban (különösen tekintettel a szellemi bábáskodásra, amelyre Szókratész oly büszke volt) egyelőre visszatartom gondolataimat; részben azért, mert általában szeretek utoljára szavazni, részben pedig azért, mert helyénvalónak tartom, hogy az olvasónak meghagyjuk az ítélkezés lehetőségét. Csak azt tanácsolnám azoknak, akik nem állnak már régóta közelebbi ismeretségben Szókratésszel és Xenophónnal, hogy a lehető legtovább tartsák vissza végleges ítéletüket. (Wieland 1799a. 105.)

Vagyis a Xenophón-dialógusokat Wieland úgy láttatja, mint amelyekben Szókratész a bábamódszert alkalmazva igyekszik kicsalni az olvasókból saját véleményüket a szóban forgó témákkal kapcsolatban. A helyes olvasói magatartás ezért az ítélet függesztése, mindaddig, míg az egyes dialógus tart, s az utólagos, megfontolt ítélkezés – nem pedig a dialógusban elhangzott valamely vélemény átvétele. Az ítélet felfüggesztése vagy visszatartása *(epokhé)* az „Új Akadémia" alapelve volt, melynek alapítóját, Arkeszilaoszt mindenekelőtt Szókratész filozófiájának két eleme befolyásolta: az egyik az önnön tudatlanság beismerése, a másik a „szókratészi módszer", vagyis a beszélgetőtárs saját véleményének kitudakolását célzó eljárás (Svavarsson 2020). Hogy Wieland ismerte az Új Akadémia nézeteit, mégpedig az irányzatról való tudásunk fő forrását képező Cicero nyomán, az a *Der Teutsche Merkur* 1773 augusztusi füzetének egyik szerkesztői

megjegyzéséből derül ki, mely a Herkules-kantáta paratextusai közé sorolható, fent már említett *A kormányzás művészetéről…* című közleményhez csatlakozik. E „toldalék" Cicero *Akadémiai beszélgetések (Academica)* című művére hivatkozva így jellemzi az Új Akadémia filozófusait: kétségesnek nyilvánítanak mindent, „amit nem az általános érzés dönt el", s úgy vizsgálják és boncolgatják a „kétséges erkölcsi helyzeteket", „hogy a gondolkodó olvasó képesnek lássa magát a probléma eldöntésére, vagy annak megindoklására, hogy miért nem tud dönteni". Wieland ezt a módszert példaértékűnek tartotta, mert ebben látta annak lehetőségét, „hogy az erkölcstan tanárai az általános elméletek helyett […] gyakrabban kívánnak majd foglalkozni annak pontos megvitatásával, hogy az egyes esetekben mi az erkölcsileg helyes" (Wieland 1773e. 176).

A szókratészi bábamódszer és az Új Akadémia ítélettől (átmenetileg) tartózkodó metodikájának emlegetése a fordítás bevezetőjében arra utal hogy a Wieland is tisztában volt vele: az Arisztipposz-dialógus egésze a benne olvasható Herkules a választúton történettel együtt csupán megoldási lehetőségeket kínál a tárgyalt erkölcsi problémára, s az olvasónak kell majd döntenie, hogy az előtte impilicite és explicite feltáruló utak közül melyiket választja.

IV. KÖVETKEZTETÉSEK

A fenti vizsgálódások értelmében Wieland *Herkules választása* című sztoikus parabolája egy olyan felvilágosult esztétikai kommunikáció *egyféle* megnyilvánulása, mely az önismeret szókratészi étoszára alapozva arra törekszik, hogy a publikum különféle részeinek kínáljon különféle morálértelmezéseket, melyekből az egyének kiválaszthatják a nekik megfelelőt. Az erkölcsnek alapvetően kétféle megközelítése tűnik itt fel: a többségnek szóló keresztény-sztoikus változatban az embernek választania kell az evilági és túlvilági boldogság között, míg a csak a beavatott kevesek számára érthető variánsban (ez a „gráciák filozófiája") a kettő összeegyeztethető, és nem lemondani kell az érzéki örömökről, hanem megtalálni a helyes mértéküket. A Herkules-elbeszélést az emelheti e kettős kommunikáció paradigmájává, hogy a történet az eredeti xenophóni kontextusba ágyazva elsősorban e kétféle erkölcsfelfogás közti választásról szól, s az Erény és Hitványság által kínált életutak közötti döntéskényszer már ezen előzetes döntés következménye. E tény azonban Wielandnál – akárcsak a mintául szolgáló Szókratésznél – csak implicite nyilvánul meg, az elemzett esetben például a kommunikáció rejtett oldalát a *Herkules választása* antisztoikus paratextusai tartalmazzák, ezeknek dekódolására pedig csak az lehet képes, aki értő olvasóként eleve ismeri a szerző szövegvilágát, tehát beavatott.

Felmerül a kérdés, hogy Wieland itt tetten érhető etikai perspektivizmusa egyben determinista álláspontot jelent-e? A szakirodalom foglalkozott Wieland epikai hőseinek „nagy fokú determináltságával", mely alig hagy helyet a „sza-

bad és autonóm erkölcsiség kibontakoztatására" (Pfotenhauer 1987. 27), illetve azzal, hogy szereplőinek valóságtapasztalatát elkülönülő „életvilágaik" határozzák meg (Hofmann 1998. 31). Ebben a vonatkozásban megfogalmazódott Wieland „antropológiai szkepszisének" tézise is (Steinhorst 2009). Azonban arról még sincs szó nála, hogy eleve lehetetlen volna az egyén beállítottságát megváltoztatni. Wielandnál alapvetően kétféle embert nem jellemez a gráciás életszemlélet: a még a puszta érzékiség állapotában élő kultiválatlanokat, illetve a teljesen absztrakt, életidegen erkölcsi elvekben hívő embereket, melynek mintája uticai Cato, a sztoikus hős. A Wielandnál központi szerepet betöltő Grácia-mítosz szerint a grácia az ember érzéki természetének kiművelése, tehát a kellem istennőinek civilizációs küldetése van, melyet leginkább az általuk ihletett szókratészi típusú filozofálás formájában teljesítenek be (Wieland 2008b. 388. Vö. Hofmann 2008). Wieland egyik kései dialógusában ugyan az egyes emberek közti hatalmas képzésbeli különbséget a mindenkiben eleve meglévő, a kifejlődést meghatározó „belső forma" eltérésére vezeti vissza, de ugyanitt kiemeli, hogy a „nemes természetű" emberek „örökös harcot" folytatnak azért, hogy embertársaik is „kiemelkedjenek" az önösség és kontrollálatlan érzékiség posványából (Wieland 1799b, 289–290). A másik oldalon pedig megemlíthető például a *Musarion* egyik szereplője, a püthagóreus Theophron, aki a szerelem tapasztalatának hatására felhagy korábbi abszurd idealisztikus nézeteivel és életvitelével, s megtanul „babot enni" (Wieland 2008a. 526). Mindez arra utal, hogy Wieland szerint az interszubjektív kommunikáció megfelelő formái révén elért nagyobb fokú önismeret birtokában lehetséges a tévesen választott életutak korrigálása. Az ember determináltsága tehát nem teljes, s legalábbis törekedni lehet/kell bizonyos autonóm erkölcsi játéktér kialakítására.

Összességében az állapítható meg, hogy Wielandnak a Herkules-szüzsé felhasználása kapcsán megnyilvánuló kettős esztétikai kommunikációja egy olyasfajta felvilágosodás jellemzője, mely az embert nem kívülről megváltoztatni, hanem megérteni és önismeretre vezérelni szeretné. E szellemi beállítódás szókratészi alapú s egyben az Új Akadémia hagyományához is csatlakozik, melyet Kerényi Károly a vallásos *supersititio*val ellentétes „legtágabb nyitottságként" és „legkifinomultabb odafigyelésként" jellemezett (Kerényi 1984. 331). E nyitottság és megértésvágy indokolja annak igényét, hogy a felvilágosult kommunikáció valamilyen formában lehetőleg a publikum egészét érintse. Xenophón Arisztipposz-dialógusa Wieland számára annak a mintája, hogy miként lehet a közönség különböző részeit egyszerre megszólítani, s eltérő erkölcsi igazságokat prezentálni nekik, melyekből azután az egyének kiválaszthatják a számukra megfelelőt. Mivel azonban Wieland értelmezésében a válaszúttörténet egyszerre jeleníti meg a sztoikus típusú erkölcstant és az ennél magasabb rendű gráciás morálszemléletet, a parabola végső soron az ezek közti választás és ennek révén egy emelkedő képzési út lehetőségét szimbolizálja a „Gnőthi seautón" jegyében.

IRODALOM

Bang, Carol K. 1940. Haller and Wieland. In *Modern Language Notes*. 55/ 2. 110–117.

Baumbach, Manuel 2008. Xenophon. In Jutta Heinz (szerk.) *Wieland-Handbuch. Leben–Werk–Wirkung*. Stuttgart–Weimar, J. B. Metzler. 425–430. https://doi.org/10.1007/978-3-476-05021-2

Böhm, Benno 1966. *Sokrates im achtzehnten Jahrhundert. Studien zum Werdegange des modernen Persönlichkeitsbewusstseins*. [2. kiadás] Neumünster, Wachholtz.

Dehrmann, Mark-Georg 2008. *Das „Orakel der Deisten". Shaftesbury und die deutsche Aufklärung*. Göttingen, Wallstein Verlag.

Die Regierungskunst 1773. Die Regierungskunst, oder Unterricht eines alten Persischen Monarchen an seinen Sohn. Nach dem Englischen. *Der Teutsche Merkur* 1/3. 167–173.

Fortin, Ernest L. 1996. Basil the Great and the Choice of Hercules. A Note on the Christianization of a Pagan Myth. In Ernest L. Fortin *Collected Essays 1. The Birth of Philosophic Christianity. Studies in Early Christian and Medieval Thought*. Szerk. J. Brian Benestad. London et al., Rowman & Littlefield Publishers. 153–168.

Hartmann, Tina 2017. *Grundlegung einer Librettologie. Musik- und Lesetext am Beispiel der 'Alceste'-Opern vom Barock bis zu C. M. Wieland*. Berlin–Boston, De Gruyter. https://doi.org/10.1515/9783110445787

Heinz, Andrea 2003. Auf dem Weg zur Kulturzeitschrift. Die ersten Jahrgänge von Wielands Teutschem Merkur. In *»Der Teutsche Merkur« – die erste deutsche Kulturzeitschrift?* Szerk. Andrea Heinz. Heidelberg, Winter. 11–36.

Hofmann, Michael 1998. *Reine Seelen und komische Ritter. Aspekte literarischer Aufklärung in Christoph Martin Wielands Versepik*. Stuttgart–Weimar, Metzler.

Hofmann, Michael 2008. Die Grazien. In Jutta Heinz (szerk.) *Wieland-Handbuch. Leben–Werk–Wirkung*. Stuttgart–Weimar, J. B. Metzler. 209–210. https://doi.org/10.1007/978-3-476-05021-2

Kaminski, Nicola – Ramtke, Nora – Zelle, Carsten 2014. Zeitschriftenliteratur / Fortsetzungsliteratur. Problemaufriß. In Nicola Kaminski – Nora Ramtke – Carsten Zelle (szerk.) *Zeitschriftenliteratur / Fortsetzungsliteratur*. Hannover, Wehrhahn. 7–40.

Kerényi Károly 1984. Religio Academici. In Kerényi Károly *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*. Válogatta és sajtó alá rendezte Komoróczy Géza és Szilágyi János György. Ford. Kövendi Dénes, Szerb Antal, Tatár György. Budapest, Magvető Könyvkiadó. 323–332.

Lowth, Robert 1773. Die Wahl des Herkules. Nach dem Englischen eines Ungenannten. [Ford. Friedrich Justin Bertuch]. *Der Teutsche Merkur*. 1/3. 158–167.

Mommsen, Theodor E. 1953. Petrarch and the Story of the Choice of Hercules. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*. 16/3–4. 178–192.

Panofsky, Erwin 1930. *Hercules am Scheidewege und andere antike Bildstoffe in der neueren Kunst*. Leipzig–Berlin, B. G. Teubner.

Pfotenhauer, Helmut 1987. *Literarische Anthropologie. Selbstbiographien und ihre Geschichte – am Leitfaden des Leibes*. Stuttgart, J.B. Metzler.

Platón 2001. *Theaithétosz*. Ford. Bárány István. Budapest, Atlantisz.

Schmidt, Jochen 2008. Grundlagen, Kontinuität und geschichtlicher Wandel des Stoizismus. In Barbara Neymeyr – Jochen Schmidt – Bernhard Zimmermann (szerk.) *Stoizismus in der europäischen Philosophie, Literatur, Kunst und Politik. Eine Kulturgeschichte von der Antike bis zur Moderne*. Berlin – New York, De Gruyter. Bd. 1, 3–134. https://doi.org/10.1515/9783110211559

Stafford, Emma 2012. *Herakles*. London – New York, Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203152454

Steinhorst, Heike 2009. Christoph Martin Wielands anthropologische Skepsis. In Udo Sträter – Harmut Lehmann – Thomas Müller-Bahlke – Christian Soboth – Johannes Wallmann

(szerk.) *Alter Adam und neue Kreatur. Pietismus und Anthropologie. Beiträge zum II. Internationalen Kongress für Pietismusforschung 2005.* Halle, Max-Niemeyer-Verlag. Bd. II, 771–779.

Strauss, Leo 1972. *Xenophon's Socrates.* Ithaca–London, Cornell University Press.

Svavarsson, Svavar Hrafn 2020. Academic Skepticism and the Socratic Method. In Kelly Arenson (szerk.) *The Routledge Handbook of Hellenistic Philosophy.* New York – London, Routledge, Taylor & Francis Group. 124–134. https://doi.org/10.4324/9781351168120

Wieland Christoph Martin 1773b. Vorbericht zum Anti-Cato. *Der Teutsche Merkur.* 1/3. 99–126.

Wieland, Christoph Martin 1752. Dritter Brief. In Wieland, Christoph Martin. *Zwölf moralische Briefe in Versen.* Frankfurt–Leipzig, Franz Joseph Eckebrecht. 36–47.

Wieland, Christoph Martin 1753. *Plan einer neuen Art von Privat-Unterweisung.* [A kiadás helye és a kiadó nincs feltüntetve.]

Wieland, Christoph Martin 1773a. Der Herausgeber an das Teutsche Publicum. *Der Teutsche Merkur.* 1/2. III–XVI.

Wieland, Christoph Martin 1773c. Die Wahl des Herkules: Eine dramatische Cantate, an dem hohen Geburtsfeste des Durchlauchtigsten Herzogs, Carl August, Erbprinzen zu Sachsen-Weimar und Eisenach, den 3. Sept. 1773. auf dem Schloß-Theater zu Weimar aufgeführt. Der Text und die Musik von den Verfassern der Alceste. Vorbericht. *Der Teutsche Merkur.* 1/3. 127–132.

Wieland, Christoph Martin 1773d. Die Tugend an den Durchlauchtigsten Herzog. *Der Teutsche Merkur.* 1/3. 156–157.

Wieland, Christoph Martin 1773e. Zusätze zu den mit Sternchen bezeichneten Stellen dieses Stücks [A *Die Regierungskunst…* című közleményhez fűzött szerkesztői kiegészítések]. *Der Teutsche Merkur.* 1/3. 173–183.

Wieland, Christoph Martin 1774. *Die Wahl des Herkules. Ein lyrisches Drama.* [A kiadás helye és a kiadó nincs feltüntetve.]

Wieland, Christoph Martin 1799a. An den Leser [Előszó Xenophón *Emlékeim Szókratészról* című művének részfordításához] *Attisches Museum.* 3/1. 103–105.

Wieland, Christoph Martin 1799b. Agathon und Hippias. Ein Gespräch im Elysium. *Attisches Museum.* 3/2. 269–295.

Wieland, Christoph Martin 1815. Muzárion, vagy a' Grátziák Philosophiája. Három Könyvben. Wieland után. In Kis János *versei.* Kiad. Kazinczy Ferenc. Pest, Trattner János Tamás. 2. köt., 175–226.

Wieland, Christoph Martin 2008a. Musarion, oder die Philosophie der Grazien. In Christoph Martin Wieland. *Werke Band 8.1. Text.* Szerk. Klaus Manger. Berlin–Boston, De Gruyter. 475–526. https://doi.org/10.1515/9783110215984

Wieland, Christoph Martin 2008b. Die Grazien. In Christoph Martin Wieland. *Werke. Band 9.1 Text.* Bearbeitet von Hans-Peter Nowitzki. Berlin–Boston, De Gruyter, 335–408. https://doi.org/10.1515/9783110215991

Wieland, Christoph Martin 2008c. Der neue Amadis. In Christoph Martin Wieland. *Werke. Band 9.1. Text.* Bearbeitet von Hans-Peter Nowitzki. Berlin–Boston, De Gruyter, 409–659. https://doi.org/10.1515/9783110215991

Wieland, Christoph Martin 2009. Die Wahl des Herkules. Ein lyrisches Drama. In Christoph Martin Wieland. *Werke. Band 11. 1. Text.* Bearbeitet von Klaus Manger und Tina Hartmann. Berlin–Boston, De Gruyter. 3–24. https://doi.org/10.1515/9783110229837

Willems, Gottfried 2004. Hans Castorp und Herkules am Scheideweg. Das Leib-Seele-Problem und seine Wendung im Sinne aufgeklärter Humanität in Thomas Manns »Zauberberg« und Wielands »Musarion«. In Kevin F. Hilliard – Ray Ockenden – Nigel F. Palmer (szerk.) *Bejahende Erkenntnis. Festschrift für T. J. Reed.* Tübingen, Niemeyer. 145–162.

Xenophon 1799. Sokratische Gespräche aus Xenofons denkwürdigen Nachrichten von Sokrates. I. Sokrates, Aristippos. *Attisches Museum.* 3/1. 106–123.

Xenophón 1986. *Emlékeim Szókratészról.* Ford. Németh György. Budapest, Európa.